

باسمه تعالی

خاک نیشابور

محقق، مهدی

منبع: نشریه یغما، ۱۳۴۷، شماره ۲۴۰

ابوریحان بیرونی در فهرست کتابهای محمد بن زکریای رازی از کتابی نام می‌برد که بصورت «فی ان للطین المنتقل به منافع» ضبط شده است. دانشمندانی که درباره آثار رازی بتحقیق پرداخته‌اند کلمه «المنتقل» را از نقل و انتقال گرفته‌اند و معنی مناسب با آن کرده‌اند از جمله رانکینگ George S.ARanki ng در مقاله‌ای که تحت عنوان « زندگی و آثار رازی نوشته و نام کتابهای او را بزبان لاتین ترجمه کرده نام این کتاب را چنین ترجمه کرده است. *Di ssertat i o quod Lut umt ransl at umCont i neat ut i l i t at es*۳ و روسکا J.Ruska در مقاله‌ای که تحت عنوان «بیرونی منبع حیات رازی» نوشته و نام کتابهای رازی را از روی فهرست ابوریحان بزبان آلمانی ترجمه نموده از این کتاب چنین تعبیر کرده است:

Daruber ş dass i n demvon i hmEi ngef uhrt en Ton nut zl i che Ei gensch ۴ aft en ent hal t en si nd آقای دکتر محمود نجم آبادی در هر دو کتاب خود یعنی « شرح حال و مقام محمد بن زکریای رازی» ۵ و «مؤلفات و مصنفات ابوبکر محمد بن زکریای رازی» ۶ درباره این کتاب چنین نوشته‌اند:

« این کتاب در منافع انتقال گل که از جائی به جائی دیگر بعمل آید می‌باشد.»

بطوری که پس از این ملاحظه می‌شود کلمه مورد بحث «منتقل» است و از «نقل» می‌آید و ارتباطی به نقل و انتقال ندارد. ۷

ابو منصور ثعالبی نیشابوری در کتاب ثمار القوب فی المضاف و المنسوب در ذیل « طین نیشابور» چنین می‌گوید:

*موضوعی است بسیار جالب و دقیق و مستند، توجه فرمایند. مجله یغما

(۱)- ابو ریحان محمد بن احمد بیرونی متوفی ۴۴۰ دانشمند و منجم معروف ایرانی بنا بخواش شخصی که نزد او بسیار محترم بوده فهرستی از کتابهای رازی چه آن کتابهایی که خود مشاهده کرده است و چه آنهایی که

رازی در میان آثار خود از آنها نام برده ترتیب می‌دهد و از ۱۸۴ کتاب در علوم و فنون مختلف نام می‌برد و در ضمن نام ۱۱۳ کتاب از خود را که تا سال ۴۲۷ نوشته بوده ضمیمه فهرست کتابهای رازی کرده است. نسخه‌ای منحصر بفرد از این فهرست در کتابخانه لیدن وجود داشته که در سال ۱۹۳۶ بوسیله پول کراوس در پاریس بطبع رسیده است.

(۲) - بیرونی، رساله فی فهرست کتب الرازی، ص ۹

(۳) - مجموعه سخنرانیهای بیست و هفتمین کنگره بین المللی پزشکی، لندن ۱۹۱۳، قسمت ۲۳ تاریخ طب صفحه ۲۳۷-۲۶۸

(۴) - مجله ایزیس، ج ۵ ص ۳۷

(۵) - چاپ تهران ۱۳۱۸، ص ۱۹۹

(۶) - انتشارات دانشگاه تهران، ص ۱۲۴

(۷) - النقل ما یتنقل به علی الشراب» (لسان العرب)

آن گل خوردنی (-طین الاکل) است که مانند آن در روی زمین یافت نمی‌شود و آن را ببلاد دور و نزدیک حمل می‌کنند و برسم تحفه به شاهان بزرگ تقدیم می‌دارند و گاهی یک رطل آن بیک دینار فروخته می‌شود و محمد بن زکریا کتابی تألیف کرده و در آن منافع این گل را بیان کرده است و ابو طالب مامونی ادر وصف آن چنین گفته:

جدلی من النقل بذاک الذی منه خلقنا و الیه نصیر ذاک الذی یحسب فی شکله احجار کافور علیها عبیر

از کلمه «نقل» در شعر ابو طالب مامونی می‌توان پی‌برد که آن کلمه که در نام کتاب رازی «منتقل» ضبط شده «منتقل» است یعنی در منافع گلی که آن را بصورت نقل درمی‌آورند و مصرف می‌کنند و خوشبختانه این مطلب را کتابهای داروشناسی نیز تأیید می‌کند.

غافقی در کتاب مفردات الادویه می‌گوید: «طین الاکل هو الطین المتنقل به النیشابوری» ۳ یعنی «گل خوردنی و که گل نیشابوری است که از آن نقل می‌سازند».

در کتابهای جغرافیائی و تاریخی و اسلامی اشاره باین «گل خوردنی» که در نیشابور است شده است از جمله مقدسی هنگام یاد کردن معادن خراسان می گوید:

از عمرو لیث صفار حکایت شده که گفته است: «چگونه دفاع از بلدهای نکنم که گیاه آن ریواس و خاک آن «نقل» و سنگ آن فیروزه است» و مقصود او از «طین الاکل» و «الطین النیسابوری» یعنی همین نوع از گل که رازی کتابی درباره آن نوشته شده و خواص آن بترتیب یاد گردیده است و برای نمونه می توان از مفردات الادویه غافقی و جامع این بیطار^۸ و شرح اسماء العقار اسرائیلی^۸ نام برد.

نامبردگان از مقاله رازی یعنی همان کتاب «فی الطین المتنقل به منافع» فقراتی را نقل کرده اند و ابن بیطار علاوه بر این به کتاب «دفع مضار الاغذیه»^۹ و نیز ارجاع داده است خوشبختانه (۱) - برای آگاهی از اشعار و اخبار ابو طالب مامونی رجوع شود به: ثعالبی، یتیمه الدهر (قاهره ۱۳۷۹)، ج ۴ ص ۱۴۹-۱۷۹

(۲) - و نیز رجوع شود به الطائف المعارف ثعالبی (قاهره ۱۳۷۹)، ۱۹۳

(۳) - نسخه خطی کتابخانه اسلر Osler Library دانشکده پزشکی دانشگاه مک گیل، شماره ۷۵۰۸، ورق ۲۲۴

(۴) - احسن التفاسیم فی معرفه الاقالیم (لیدن ۱۹۰۶)، ص ۳۳۱

(۵) - نهاییه الارب (قاهره ۱۳۴۲)، ج ۱ ص ۳۶۳.

(۵) - این داستان و همچنین دو بیت ابو طالب مأمونی در آثار البلاد و اخبار العباد قزوینی (بیروت ۱۳۸۰)، ص ۴۷۳ نقل شده متأسفانه همه جا کلمه «نقل» به کلمه «بقل» تحریف گردیده است.

(۶) - مأخذ پیشین.

(۷) - ج ۳ ص ۱۱۳

(۸) - قاهره ۱۹۴۰؛ ص ۲۰

کتاب اخیر در دسترس هست و می توان بتفصیل از خواص گل نیشابوری یا گل خوردنی آگاهی یافت اکنون چند سطری از آن کتاب را در خواص گل خوردنی در اینجا نقل می کنیم:

طین خراسانی

خوردن آن حالت قی و استفراغ را بهبود می‌بخشد و چون بعد از غذا کمی از آن بخورند جلوی ناسازگای بعضی غذاهای شیرین و چرب را می‌گیرد خاصه اگر آن را در اشتان و گل سرخ و سعداخر و کبابه و قاقله پرورده باشند این گل بخصوص خاصیت تولید سده و تشکیل سنگ در کلیه را ندارد در صورتی که این خاصیت در سایر گلها موجود است ۱.

در کتابهای داروشناسی گذشته از گل خراسانی که همان گل نیشابوری یا گل خوردنی است از گل‌های دیگری نام برده شده است از جمله:

گل مهر شده (-الطین المختوم) که بهترین انواع گل است که در طب استعمال می‌شود و آن گل را کاهنه نیز گویند زیرا برخی پنداشته‌اند که نخستین کسی که آن را در زمان کشف کرده زنی کاهنه موسوم به ارطامس بوده است، گل ساموس و این نام جزیره است، گل قیمولانگی که گلی حار است، گل حناقوی که رنگ آن شبیه گلی است که را ارطوناس گویند. گل بلادقو. گل کرمی که آن را امیالیطس گویند و برخی آن را قومافیطس نامند. گل ارمنی که خشک است و رنگ آن بزردی می‌زند و باسانی خرد می‌گردد و آن را گل رومی و گل قبرسی نیز می‌گویند، گل خوزی. ۲.

از میان گل‌های نامبرده گل مختوم بیشتر مورد توجه بوده است و در میان کتب تاریخ طب نام آن بسیار بچم می‌خورد و بهترین مرجع از برای آن مقاله محققانه تامپسون C.J. S Thompson است که تحت عنوان:

Terra Si gl l at aA Fanous Medi canent Of Anci evt Thi nes در مجموعه مقالات

بیست و هفتمین کنگره بین المللی طب، لندن ۱۹۱۳ منتشر گشته است ۳ منظور از نوشتن این مقاله این بود که اولاً نام کتاب رازی را اصلاح کند و ثانیاً شمه‌ای از خواص طبی خاک نیشابور را که یازده قرن پیش دانشمند گرامی ما رازی درباره آن کتاب نوشته بیان نماید.

اکنون بر دانشمندان علم پزشکی و داروشناسی است که درباره گل نیشابوری و خواص آن مقاله‌ها بنویسند و آن را بر مجامع طبی بین المللی عرضه دارند.

- (۱) بهداشت غذائی (ترجمه دفع مضار الاغذیه رازی بوسیلهء دکتر عبد العلی علوی نائینی متن عربی کتاب در

سال ۱۳۰۵ در قاهره چاپ شده است)، ص ۱۸۰

- (۲) غافقی، ماخذ پیشین، ورق ۲۲۱ ۲۲۵

- (۳) پیش از ووتون Wotton در کتاب Chroni cl es of pharmacy لندن ۱۹۱۰) چند صفحه‌ای (۵۳-

۵۵) دربارهء گل مختوم Terra Si gi l l a t a بحث کرده است.